

**МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІДНОСИНИ – ОСНОВА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ
(ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ)****INTERNATIONAL LEGAL RELATIONS – BASIS OF INTERNATIONAL LEGAL ORDER
(THEORETICAL ASPECTS)**

Забара І.М.,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри міжнародного права

*Інститут міжнародних відносин**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті розглядається один з теоретичних аспектів проблематики міжнародного правопорядку. Автор узагальнює доктринальні міжнародно-правові погляди і розглядає поширений у теорії міжнародного права підхід, згідно з яким основу міжнародного правопорядку складають міжнародні правовідносини.

Ключові слова: міжнародні правовідносини, міжнародний правопорядок, міжнародно-правове регулювання, міжнародне право, доктрина.

В статье рассматривается один из теоретических аспектов проблематики международного правопорядка. Автор обобщает доктринальные международно-правовые взгляды и рассматривает распространенный в теории международного права подход, в соответствии с которым основу международного правопорядка составляют международные правоотношения.

Ключевые слова: международные правоотношения, международный правопорядок, международно-правовое регулирование, международное право, доктрина.

This article investigates one of the theoretical aspects related to international legal order. The author examines common approach in the theory of international law, under which international legal relations constitute the basis of international legal order.

The author summarizes the international legal doctrinal views and confirms that the issue of international legal relations itself for a long time is one of the important, complex and controversial question of international law.

The author notes that scientific views on the definition of international legal relations, their nature and composition are not numerous and different. Scientific views that were expressed in the doctrine embraced by general theoretical issues, also issues related in particular to the role of international legal relations in the mechanism of international legal regulation and their place in the structure of international legal order. The author states that theoretical studies have focused on several fundamental issues.

The author notes that today the development and increase the number of international legal relations in many areas raises questions about their investigation of complex theoretical aspects. One of them is the issue of the impact of international relations on the modern international legal order.

The authors analysis of recent research and publications indicates that domestic and foreign science, international law issues of international legal relations, comprehensively, in the theory of international law are not investigated. The overwhelming majority of researchers during the period until the early nineties of the twentieth century highlighted the problems of international legal relations primarily from the standpoint of the individual or thematic aspects of international law or emphasized the need for their research. Exceptions were only a few comprehensive works.

To characterize international legal relations author cites a number of scientific views that provide international legal relationships characterize it from the standpoint of international legal order.

Key words: international legal relations, international legal order, international legal regulation, international law, doctrine.

Серед аспектів, за якими у доктрині найчастіше характеризують міжнародний правопорядок – принципами, цілями, функціями, властивостями, передумовами і сферою встановлення, окреме місце посідає питання його основи.

У теорії міжнародного права превалює підхід, згідно з яким основу міжнародного правопорядку складають міжнародні правовідносини.

Разом з тим, питання міжнародних правовідносин саме по собі досить тривалий час виступає одним із важливих, складних і дискусійних у науці міжнародного права. Наукові погляди щодо визначення їх природи, сутності і складу не є численними і різняться. Ті, що були висловлені у доктрині, охопили крім загальних теоретичних питань, ще й конкретні, пов'язані зокрема із їх роллю у механізмі міжнародно-правового регулювання, а також їх місцем у структурі міжнародного правопорядку. Можна констатувати, що доктринальні дослідження були зосереджені на декількох принципових питаннях.

Сьогодні, з розвитком і збільшенням кількості міжнародних правовідносин у багатьох сферах (економічних, екологічних, політичних, інформаційних, гуманітарних, культурних) постають питання щодо дослідження цілого комплексу їх теоретичних аспектів. Одним із таких виступає питання їх впливу на сучасний міжнародний правопорядок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що у вітчизняній і зарубіжній науці міжнародного права

проблематика міжнародних правовідносин комплексно не досліджувалась, про що зазначалось у вітчизняній доктрині. Це питання і сьогодні викликає певні складнощі. Така ситуація склалась з огляду на те, що переважаюча більшість дослідників висвітлювала проблематику міжнародних правовідносин здебільшого з позицій або розвитку окремих тематичних аспектів міжнародного права (праці В. В. Василенка, М. І. Лазарева, І. І. Лукашука та ін.), або наголошувала на потребі їх дослідження. Виключенням стали тільки комплексні роботи В. М. Шуршалова [1] і В. О. Соколова [2], в яких розглядалась ця проблематика переважно з позицій аналогій міжнародних правовідносин із внутрішньодержавними правовідносинами.

Але, разом з тим, у доктрині було висловлено кілька принципових поглядів, що надавали характеристику міжнародним правовідносинам саме з позицій міжнародного правопорядку. Принциповими серед них постали питання визначення міжнародного правопорядку через сукупність (систему) міжнародних відносин, а також розгляду міжнародних правовідносин у якості основи міжнародного правопорядку. Ми зосередимо увагу на другому питанні.

Метою статті є дослідження міжнародних правовідносин у якості основи міжнародного правопорядку.

Характеризуючи міжнародні правовідносини в якості основи міжнародного правопорядку, варто зазначити, що переважна більшість дослідників виходить з позицій їх органічної єдності.

Так, за визначенням І. І. Лукашука, міжнародний правопорядок виступає «результатом впорядкування системи міжнародних відносин за допомогою міжнародного права», або «як система правовідносин, створена в процесі міжнародно-правового регулювання, підтримання якої необхідно в інтересах нормального функціонування системи міжнародних відносин [3, с. 17-18]. На його думку, «система міжнародно-правових відносин у вузькому сенсі цього слова утворює формальний правопорядок. Разом із міжнародними відносинами, що регулюються, вона утворює правопорядок реальний. Система міжнародно-правових відносин відображає існуючу систему міжнародних відносин, фіксує головні напрями її розвитку, що мають найбільший інтерес до усіх держав» [4, с. 116-117].

Зі свого боку, зазначає Г. І. Курдюков, «устрій усієї системи міжнародно-правового регулювання забезпечує стабільність міжнародного правопорядку» [5, с. 12].

Н. С. Тюріна, доповнюючи такий підхід зауважує, що «підтримка на певному рівні міжнародного правопорядку не означає якогось фіксованого стану в силу безперервності процесу здійснення міжнародних відносин, і, відповідно, міжнародно-правового регулювання. При цьому правові відносини опосередковують як економічні, так і політичні відносини між державами (їх самостійними і рівними суб'єктами) [6, с. 17].

В. А. Василенко, у свою чергу, такий порядок відносин між суверенними національними державами називає ядром сучасного міжнародного правопорядку [7, с. 4]. Крім міждержавних відносин, він також розглядає відносини міжнародних міжурядових організацій і підкреслює, що, не дивлячись на складність і різноманіття елементів, міжнародний правопорядок представляє єдину систему [7, с. 4].

В. І. Євінтов на підтримку такого підходу зазначає, що «серцевину цієї маси відносин, фундамент порядку складають загальні правові відносини, засновані на принципах міжнародного права, які наділені імперативним характером і виражають загальні інтереси і цінності усього співтовариства держав» [8, с. 70]. При цьому він зауважує, що «загальні правовідносини є постійно діючими, вони утворюють систему правових зв'язків суспільства з приводу захисту спільних інтересів і збереження цінностей, що поділяються усіма» [8, с. 70-71].

Більш лаконічно висловив свою позицію В. Г. Буткевич, зазначивши, що «основу міжнародного правопорядку складають міжнародні правовідносини» [9, с. 543].

Беручи до уваги те суттєве теоретичне значення, яке надається міжнародним правовідносинам для забезпечення міжнародного правопорядку, варто надати їм коротку характеристику. Разом з тим зазначимо, що у цій статті ми обмежимося розглядом тільки суттєвих аспектів міжнародних правовідносин, необхідних для їх характеристики в якості основи міжнародного правопорядку, розглянувши їх поняття, структуру і класифікацію. Дослідження міжнародних правовідносин як окремої проблематики теорії міжнародного права не є предметом цієї статті.

Враховуючи те, що «в науці міжнародного права не вироблено сталої, загальноновизнаної думки про природу і сутність міжнародних правовідносин» [9, с. 446], для їх характеристики дотримуватимемо наступних положень.

1. Поняття міжнародних правовідносин. У теорії визначається, що міжнародні правовідносини – специфічна форма міжнародних відносин, їх особливий різновид, відносно самостійний елемент у системі інтернаціональних зв'язків держав (І. І. Лукашук) [4, с. 109].

У контексті розгляду доктринального визначення поняття міжнародних правовідносин варто зазначити, що досить тривалий час у теорії міжнародного права актуальними постають проблеми відмежування міжнародних правовідносин від міжнародних відносин, а також розуміння самих міжнародних правовідносин.

Доктринально зазначається, що «правові відносини і відображені в них суспільні відносини представляють собою діалектичну єдність протилежностей. Єдність полягає у тому, що правовідносини відображають певні риси реальних відносин. Протилежність полягає у тому, що вони є різнопорядковими явищами, що належать до різних сфер. Тому варто розрізняти реальні суспільні відносини з однієї сторони, і правовідносини, що завжди є ідеальними, – з іншої. Вони взаємодіють, проте не зливаються» [4, с. 109]. Правовідносини за своєю природою, обсягом і змістом суттєво відрізняються від відносин, що регулюються, і ніколи не в змозі охопити їх повністю, в усьому багатстві життєвих проявів [4, с. 111].

Визначаючи поняття, на теоретичному рівні було запропоновано розмежувати і виокремити міжнародні правовідносини у вузькому сенсі і міжнародні правовідносини у широкому сенсі. Під «правовідносинами у вузькому сенсі», або власно правовідносинами, було запропоновано розглядати відносини, що виражають взаємозв'язок прав і обов'язків, які випливають із юридичної норми. Під «правовідносинами у широкому сенсі» – розуміти суспільні відносини, врегульовані правом [4, с. 110]. Намагання охопити і визначити найбільш загальне позначення усіх міжнародних правових явищ, яке б включало правосвідомість, систему норм, а також реальний правопорядок і практику правового регулювання, привело до теоретичного виокремлення «правовідносин у самому широкому сенсі» [4, с. 110].

Разом з тим було зазначено, що «як компромісною слід вважати спробу розрізняти міжнародні правовідносини в широкому і вузькому контексті» [9, с. 446]. Варто констатувати, що дискусія з цього питання триває і до сьогодні.

2. Структура міжнародних правовідносин. У контексті питання структури міжнародних правовідносин зазвичай розглядають їх елементи і зв'язки між ними.

Вихідною позицією є те, що у доктрині «з питання щодо структури правовідносин єдності немає» (І. І. Лукашук) [4, с. 111].

Узагальнюючи підходи до цієї проблеми, зазначимо, що у переважній більшості випадків дотримуються тієї позиції, що правовідносини можуть розглядатися як взаємозв'язок суб'єктів – носіїв прав і обов'язків, а також як взаємозв'язок самих прав і обов'язків, які належать суб'єктам. Грунтуючись на цьому, доходять висновку про те, що елементами основної структури правовідносин виступають суб'єкти, а також права і обов'язки. Разом з тим доволі часто, незважаючи на спірність питання, до числа основних елементів правовідносин відносять ще і їх об'єкт [4, с. 111].

Більш конкретно з цього приводу висловився В. Г. Буткевич, який зазначив: «враховуючи тривалу дискусію з приводу розуміння природи і сутності міжнародних правовідносин, аналіз їхніх особливостей має містити дослідження: а) суб'єктів права, зокрема на рівні правовідносин, тобто учасників правовідносин; б) змісту правовідносин; при цьому слід розрізняти матеріальний зміст, тобто поведінку суб'єктів (включаючи «санкції» в охоронних правовідносинах), а також юридичний зміст, тобто суб'єктивні юридичні права та обов'язки; в) об'єктів правовідносин [9, с. 447].

Дотримуючись запропонованого підходу, відмітимо наступне.

Характеристика суб'єктів міжнародних правовідносин охоплює кілька принципових питань, зокрема: розмежування понять «суб'єкт міжнародного права» і «суб'єкт міжнародних правовідносин»; визначення можливості брати участь у міжнародних правовідносинах, а також визначення можливості бути суб'єктом будь-яких міжнародних правовідносин; наявність обставин і умов (юридичних фактів), що впливають на можливість виступати суб'єктом конкретних міжнародних правовідносин.

Розгляд прав і обов'язків суб'єктів у структурі правовідносин охоплює питання визначення суб'єктивних прав і суб'єктивних обов'язків суб'єктів, юридичний і матеріальний зміст міжнародних правовідносин, а також питання критеріїв для класифікації походження суб'єктивних прав та обов'язків учасників міжнародних правовідносин.

Характеристика об'єктів правовідносин здійснюється з позицій або конкретних благ, або з позицій суспільних відносин, з приводу яких склались суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів. Найчастіше перевага у цьому питанні надається суспільним відносинам.

3. Класифікація міжнародних правовідносин. Міжнародні правовідносини теоретично можуть бути класифіковані за кількома ознаками.

Загальною є класифікація міжнародних правовідносин на загальні (абсолютні) та конкретні (відносні). Відповідно, загальні правовідносини виражають зв'язок (прав і обов'язків) загального характеру, у яких праву кожного суб'єкта відповідає обов'язок усіх інших суб'єктів поважати це право. У конкретних правовідносинах суб'єкти, а також їх взаємні права і обов'язки є індивідуально визначеними. Загальні правовідносини є типовими для основних принципів міжнародного права, а також для норм, що визначають статус суб'єктів. Конкретні правовідносини є типовими для двосторонніх норм. Загальні правовідносини мають універсальний характер. Конкретні правовідносини мають чітко визначене коло суб'єктів, їх взаємних прав і обов'язків. Система загальних правовідносин поширюється на усі держави і має спільний характер. Система конкретних правовідносин має індивідуальний характер [4, с. 112]. Питання про загальні і конкретні правовідносини розглядається багатьма авторами у зв'язку із інститутом відповідальності. Проте, погляди різняться. Одні вважають, що у міжнародному праві є тільки конкретні (або відносні) правовідносини, у яких права і обов'язки суб'єктів існують лише по відношенню один до одного. Інші вважають, що порушення деяких найбільш важливих норм породжує загальні (або абсолютні) правовідносини, які захищають інтереси усіх держав і дають їм можливість уживати заходів проти порушника [4, с. 120].

До цього ж можна додати і запропоновану класифікацію за місцем, сферою, та часом дії міжнародних правовідносин. Зокрема, «за місцем, яке вони займають у системі міжнародних відносин, міжнародні правовідносини поділяються на загальні, що відносяться до усієї системи, і галузеві, що відносяться лише до певних галузей. За сферою дії розрізняють універсальні, регіональні і партику-

лярні відносини, за часом дії – строкові та безстрокові» [4, с. 117].

За іншою класифікацією серед міжнародних правовідносин, що складають основу міжнародного правопорядку, розрізняють: 1) міжнародні договірні правовідносини; міжнародні територіальні (морські, повітряні, космічні, прикордонні тощо) правовідносини; правовідносини, які створюються в межах міжнародних інституційних механізмів; правовідносини міжнародної безпеки; міжнародні гуманітарні правовідносини та ін.; 2) міжнародні регулятивні та охоронні правовідносини; 3) міжнародні правовідносини з різною кількістю учасників (прості – два учасники, складні – багато учасників); 4) односторонні і взаємні правовідносини; 5) правовідносини з різним фактичним обсягом; 6) відносно ізольовані й тісно пов'язані з іншими правовідносинами групи та ін.» [9, с. 543].

Такою виступає стисла характеристика суттєвих аспектів міжнародних правовідносин.

Підсумовуючи, зазначимо, що сучасне міжнародне право надає своїм суб'єктам доволі широкі можливості для вибору і формування комплексу власних правовідносин, необхідних для реалізації їх міжнародних інтересів. Враховуючи багатогранність, динамічність і складність сучасних міжнародних правовідносин, варто визнати, що вони не тільки складають основу міжнародного правопорядку, але, разом з тим, і визначають його майбутні «контури».

Таким чином, розглянувши питання міжнародних правовідносин з позицій їх основи для міжнародного правопорядку, варто зазначити наступне:

- міжнародні правовідносини посідають важливе місце і відіграють суттєву роль при характеристиці міжнародного правопорядку, оскільки, на думку більшості науковців, виступають його основою;
- переважна більшість дослідників виходить з позицій органічної єдності міжнародних відносин і міжнародного правопорядку, який формується на їх основі;
- проблематика міжнародних правовідносин досить тривалий час виступає одним із важливих, складних і дискусійних у науці міжнародного права;
- наукові погляди щодо визначення природи, сутності і складу міжнародних правовідносин не є численними і різняться;
- для характеристики теоретичних аспектів сучасних міжнародних правовідносин суттєвими для подальших наукових розвідок виступають питання їх поняття, структури і класифікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шуршалов В. М. Международные правоотношения / В. М. Шуршалов. – М. : Международные отношения, 1971. – 240 с.
2. Соколов В. А. Теоретические вопросы межгосударственных правоотношений / В. А. Соколов. – Красноярск : Из-во Красноярского ун-та, 1988. – 208 с.
3. Лукашук И. И. Международно-правовое регулирование международных отношений (системный подход) / И. И. Лукашук – М. : Международные отношения, 1975. – 176 с.
4. Лукашук И. И. Механизм международно-правового регулирования / И. И. Лукашук – Киев : Вища школа, 1980. – 168 с.
5. Курдюков Г. И. Государство в системе международно-правового регулирования / Г. И. Курдюков. – Казань : Издательство Казанского университета, 1979. – 174 с.
6. Тюрина Н. Е. Международный правопорядок (современные проекты совершенствования и преобразования) / Н. Е. Тюрина. – Казань : Издательство Казанского университета, 1991. – 96 с.
7. Василенко В. А. Стратегия международно-правового обеспечения миропорядка / В. А. Василенко // Вестник Киевского университета : Международные отношения и международное право. – 1984. – № 18. – С. 3–14.
8. Евинтов В. И. Международное сообщество и правопорядок (анализ современных концепций) / В. И. Евинтов. – К. : Наукова думка, 1990. – 128 с.
9. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.